

ION ZAPOROJAN

Institutul de Filologie
(Chișinău)

DESPRE „CONFLICTUL” DINTRE OMONIME

Problema „conflictului” dintre omonime a fost luată în discuție pentru prima dată în lucrările vestitului dialectolog francez J. Gilliéron [1]. Această problemă și-a găsit oglindire și în lucrările colegilor și succesorilor săi: A. Dauzat, C. Eșche, E. Eman, S. Ulmann ș. a. [2]. „Se poate spune cu toată siguranța că fără Gilliéron și succesorii săi, – scrie S. Ulmann, – acest gen al problemei polisemiei niciodată n-ar fi ocupat o poziție atât de deosebită, cum o ocupă în timpul de față” [3, p. 126].

Studiind graiurile regionale franceze, J. Gilliéron a observat că în unele graiuri din anumite regiuni ale țării dispar un șir de cuvinte. Cercetând acest fenomen, el a constatat că astfel de cuvinte dispar datorită unor transformări fonetice, care le-a făcut să coincidă cu alte cuvinte și deci să provoace confuzie în mintea ascultătorului. Și întrucât vorbitorul tinde a se exprima clar, preferă să evite confuziile. Faptul acesta (adică tendința individului vorbitor de a se exprima clar) l-a făcut pe Gilliéron să ajungă la concluzia: coincidența sonoră a cuvintelor este păgubitoare pentru ele. Omonimia, după Gilliéron, poate avea loc între cuvinte de orice specie și confuzia la care poate duce coincidența fonetică dintre două cuvinte cu sensuri diferite este mai supărătoare atunci când aceste sensuri sunt mai îndepărtate unele de altele. Din această cauză, limba caută să evite omonimia sau confuzia, adică efectele lor supărătoare. Astfel, cuvântul latin *mulgere* – „a mulge” nu s-a păstrat în sudul Franței, fiind înlocuit cu cuvintele *traire*, *tirer* ș. a.

Gilliéron lămurește acest fenomen prin faptul că *mulgere*, primind forma *moudre*, ar fi dus la o omonimie insuportabilă cu *moudre* – „a măcina”, care provine din latinescul *molere*. Astfel de exemple sunt numeroase în lucrările lui Gilliéron, Roques, Dauzat, Eman ș. a. și sunt calificate ca omonime insuportabile și primejdioase pentru claritatea limbajului, din care cauză ele trebuie înlăturate cu orice preț din limbă (fie prin dispariția unuia dintre cuvintele omonime, fie prin înlocuirea lui cu un cuvânt nou). Însă pentru Gilliéron și adepții lui nu toate omonimele sunt în aceeași măsură primejdioase pentru comunicare. Există o seamă de omonime pe care limba le îngăduie, fiindcă ele nu duc neapărat la neînțelegere în procesul de comunicare între oameni. Astfel de omonime sunt numite de Gilliéron suportabile, întrucât confuzia, provocată de ele, poate fi ușor înlăturată, posedând semne gramaticale distincte: fie că aparțin la diverse categorii lexico-gramaticale, fie că se scriu diferit sau se pot diferenția prin categoria genului, numărului ș.a.m.d.

„Omonimia, – susține Gilliéron, – nu este o forță care decurge în mod fatal, inevitabil, distrugând fără milă tot ce-i furnizează fonetica oarbă: pentru ca aceasta să fie pusă în acțiune, mai este nevoie de un conflict, iar conflictul nu se produce decât între cuvintele angajate în același lanț al gândirii” [4, p. 149].

Totuși trebuie avut în vedere că, afară de observații juste privind problema conflictului dintre omonime, Gilliéron și adepții lui au emis teoria conform căreia omonimia este

declarată „patologie” și cere „terapie”. S. Ulmann, de exemplu, menționează că omonimia este numai întâmplare și anomalie, iar interesul pe care-l prezintă omonimele pentru lingvistica modernă se explică în mare parte prin caracterul ei patologic” [5, p. 224].

Unii lingviști sunt predispuși să lămurească dispariția arhaismelor sau a altor categorii de cuvinte, care n-au prins rădăcină în limbă, prin tendința acestora de a evita „pericolul” omonimiei. Astfel, E. Eman [6] face o legătură directă între omonime și dispariția cuvintelor. El consideră că, dacă dintr-o limbă dispar cuvinte, faptul înseamnă că ea luptă contra omonimiei. Atunci când limba nu luptă pentru claritate, pentru curățenia sa contra omonimiei, E. Eman acuză societatea de „conservatism” și lipsa dorinței de a se despărți de ceea ce a moștenit de la strămoși. După părerea altor lingviști, teoria „conflictului” este exagerată, întrucât omonimia nici pe departe nu poate fi considerată un mijloc universal de lămurire a dispariției cuvintelor. Datorită omonimiei un cuvânt poate dispărea din limbă numai într-un mod cu totul excepțional.

O mare importanță, în acest sens, au lucrările lui Л. А. Булаховский, consacrate problemei „conflictului” dintre omonime [7]. El susținea, de exemplu, că procesul dispariției omonimelor este mai intens în limba literară. Deosebit de interesantă este și ideea, emisă de el, că diferite limbi suportă omonimele în mod diferit. „Нужно однако заметить, scia el, – что между языками существует различная степень чуткости по отношению к омонимам этого рода в зависимости от общего характера их исторической фонетики” [7, p. 109].

Л. А. Булаховский, ca și alți lingviști (В. В. Виноградов, А. И. Смирницкий, О. С. Ахманова, Р. А. Будагов, Н. А. Гвоздев ș. a.) privește omonimia ca un fenomen firesc al dezvoltării istorice a limbii, ca o necesitate. „Însă omonimia nu este atât de periculoasă, după cum s-ar putea crede, reieșind din considerente generale, fiindcă cuvintele trăiesc în vorbirea vie, în propoziție și din context, de obicei, devine clar... care este sensul cutărui sau cutărui cuvânt omonim”.

Despre prezența omonimelor în limbă vorbește și N. Corlăteanu. El scrie: „Deși au aceeași componență fonetică, totuși omonimele nu prezintă în general vreo incomoditate la realizarea procesului de comunicare, întrucât, de cele mai multe ori, ele se cuprind în categorii gramaticale și semantice cu totul diferite. Elementele de diferențiere a unităților lexicale sunt atât de evidente, încât, chiar dacă în aceeași propoziție se găsesc cuvinte care coincid fonetic, totuși nu se poate produce nici o confuzie semantică, deoarece situația contextuală arată clar despre care anume cuvinte este vorba” [8, p. 59]. Pentru confirmarea acestei opinii N. Corlăteanu aduce mai multe exemple, în care omonimele se întâlnesc în aceeași propoziție fără a afecta procesul de comunicare.

Р. А. Будагов însă atrage atenția că, în unele cazuri, omonimia poate să genereze anumite dificultăți în vorbire [9, p. 36].

Г. И. Рихтер este de părerea că piedici în vorbire pot să provoace omonimele care aparțin la aceeași parte de vorbire și numai aceste omonime pot ajunge la „conflict”, se pot „ciocni”, fiindcă, „...participând la aceleași îmbinări de cuvinte, în actul de vorbire ele pot să se ciocnească în conștiința noastră”. „Însă omonimele, – scrie el mai departe, – care aparțin diferitelor părți de vorbire și participă la îmbinări de același tip în actul de comunicare, în conștiința noastră nu se ciocnesc” [10, p. 27].

Omonimele în limbă constituie un fenomen firesc și, în general, nu provoacă dificultăți în procesul de comunicare. Anumite inconveniente, care pot interveni în vorbire, sunt evitate prin diferite mijloace pe care limba le are la îndemână în decursul dezvoltării sale.

În istoria limbii, după cum vom vedea mai jos, se pot întâlni cazuri, mai mult sau mai puțin autentice, de ciocnire a omonimelor, care treptat au fost înlăturate fie prin dispariția unuia dintre omonimele respective și înlocuirea lui cu sinonimul său, fie prin utilizarea cuvintelor de explicare ori prin alte mijloace morfologice. Astfel, S. Berejan afirmă că în limbile romanice ale peninsulei Balcanice, datorită omonimiei ce s-a creat prin substantivizarea formei pline a infinitivului (*māncare* – verb și *māncare* – substantiv), „infinitivul daco-roman începe să-și reducă forma, omițând terminația *-re* și păstrând în funcție verbală numai temele infinitivale. Procesul a fost îndelungat și a luat sfârșit abia în secolul al XVIII-lea” [11, p. 30].

Verbul latin *secare* „a tăia”, deși s-a păstrat în toate limbile romanice, în limba română nu s-a păstrat decât în expresia „mă seacă la inimă” (simt o durere ca și cum m-ar tăia cineva cu un cuțit). *A seca-secare* treptat a dispărut din limba română din cauză că a coincis, adică a devenit omonim, cu *a seca* din latinescul *siccare*.

În limba română veche se întâlnea verbul *a via* din *vivere*, însă treptat a fost înlocuit cu verbul de origine slavă *a trăi*, anume în acea perioadă când *n* începe să se transforme în *u...*, când deci *viu* din *vivo* și *vie* din *vivere* sau *vivat* deveni omonim cu *viu* din *venio* și *vie* din *veniat...* [12].

Alt verb care nu s-a păstrat în daco-romană, însă s-a menținut în toate celelalte limbi romanice (cu excepția sardei), este *amare* – „a iubi” (în daco-romană fiind înlocuit cu un corespondent de origine slavă și anume *a iubi*). „De circulația *vie* a lui *amare* în latina vulgară, scrie T. Papahagi, nu poate fi nici o îndoială” [13].

În istoria limbii, după cum vom vedea mai jos, putem întâlni cazuri, mai mult sau mai puțin autentice, de ciocnire a unor omonime, care treptat au fost înlăturate fie prin dispariția unuia dintre omonimele respective, fie pentru că dispariția lui *amare* a fost cauzată, pe lângă altele, și de omonimia formelor: (*eu*) *am*, (*eu*) *să am* ș. a. și (*eu*) *am*, (*eu*) *să am*, de la verbul auxiliar *a avea* – *habeo*, *-ere*. În limba română nu este reprezentat nici verbul latin *audere* „a îndrăzni, a cuteza”, se pare, tot din cauza omonimiei unor forme ale acestui verb cu cele ale verbului *audire* – „a auzi” (mai ales la indicativ prezent). Omonimia a jucat, probabil, un rol decisiv și la eliminarea altor eventuale unități lexicale de origine latină, precum: *carus* „drag, iubit”, din cauza coincidenței formale cu *carrus* – „car, căruță”, *putare* – „a socoti”, *morari* – „a întârzia” ș. a. Vorbitorii folosesc și alte moduri de evitare a omonimiei. Astfel, în limba română contemporană subst. *miere* – „substanță produsă de albine din nectarul florilor” se pronunță uneori la fel cu pluralul lui *măr* – „fruct”, adică *mere*. Dat fiind faptul că aceste substantive se folosesc deseori în aceleași contexte, pentru că ambele sunt produse de hrană (se mănâncă) și deseori chiar se și vând în același magazin, ele provoacă o anumită confuzie în comunicare. Și într-adevăr, dacă am intra într-un magazin, unde se găsesc ambele produse, și am cere un kg. de *mere*, vânzătorul va fi nevoit să întrebe: „ce fel de mere: de albine sau fructe?”

Pentru a evita orice confuzie provocată de pronunțarea asemănătoare a cuvintelor *miere* și *mere*, lui *miere* i s-a adăugat un atribut, care are menirea să-l precizeze: *de albine*. Deci în vorbire se spune la fructe *mere*, iar la substanță produsă de albine – *miere de albine*.

E interesantă ciocnirea între omonimele *piper* – „ardei” și *piper* – „condiment”. Deoarece și aceste omonime, ca și *miere-mere*, pot crea anumite inconveniente în comunicare (cauzele sunt aproximativ aceleași), limba le evită prin diferite mijloace. În raioanele de sud ale Moldovei, pentru a evita orice confuzie în comunicare, condimentului i se spune

piper-negru, iar legumei – *ardei*; în raioanele centrale legumei i se spune, de obicei, „piper” (popular – *chiperi*), iar condimentului, de asemenea, *piper-negru* (popular *chiperi-negru*); la nordul Moldovei leguma e numită „chipăruș”, condimentul rămânând și aici cu aceeași denumire *piper-negru* (*chiperi-negru*).

Exemplele de mai sus ne arată că, în unele cazuri, omonimele pot duce la anumite confuzii în vorbire, însă limba are la dispoziție destule mijloace pentru a le face inofensive, evitând orice piedici în procesul de comunicare. Iată de ce credem că omonimia este un fenomen firesc în limbă și nu trebuie calificată ca „patologie” care cere „terapie”.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Vezi *Études de géographie linguistique*. – Paris, 1912; *Généalogie des mots qui designent l'abeille d'après l'Atlas linguistique de la France*. – Paris, 1918; *Pathologie et thérapie verbales*. – Paris, 1921.
2. Dauzat A., *La géographie linguistique*. – Paris, 1922; Jaeschke C., *Beiträge zur Frage des Wortschwindes in Englischen*. – Breslau, 1931; Эман Э., *Об омонимии в немецком языке*. // Вопросы языкознания, 1960, № 5.
3. Ulmann S., *The Principles of Semantics*. – Glasgow, 1951.
4. Gillieron J. et Roques M., *Études de géographie linguistique*. – Paris, 1912.
5. Ulmann S., *Précis de sémantique française*. – Berne, 1952.
6. Эман Э., *Об омонимии в немецком языке*. // Вопросы языкознания, 1960, № 5.
7. Булаховский Л., А. *Из жизни омонимов*. // Русская речь, новая серия, вып. 3, 1928.
8. Corlăteanu N., *Omonimele în poveștile lui I. Creangă. Culegere de articole teoretice și lucrări din practica pregătirii limbii moldovenești în școală*, № 3, Chișinău, 1958.
9. Будагов Р. А., *Очерки по языкознанию*. – М., 1953.
10. Рихтер Г. И., *Вопросы классификации омонимов в русском языке*. // Научные доклады высшей школы, Филологические науки, № 3, 1961.
11. Berejan S., *Contribuții la studiul infinitivului românesc*. – Chișinău, 1962.
12. Vezi Pușcariu Sextil, *Pe marginea cărților. Dacoromania*, anul VIII, 1934–1935, p. 352. Despre dispariția din daco-romană a verbului *vivere* vezi și Tache Papahagi, *Dispariții și suprapuneri lexicale*, publicat în *Grai și suflet*, Vol. 3, 1927.
13. Art. citat p. 84. Latiniștii, după cum se știe, tindeau să restabilească în limba noastră toate cuvintele de origine latină și să le excludă pe cele împrumutate din alte limbi.